8.

# Mărunţişuri.

## Baba-Coaja.

In mitologia populară: „ogresse qui tue les enfants non baptisés".

Hasdeu, *s. v.*, o identifică cu „cea mai teribilă babă din mitologia serbă, *kuga*, la deminutiv *kužiţa*, adiectivul *kužna*", personificând în genere „ciuma", „pestis" şi reprezintând, în ultima analiză, pe germ.-ren. *koge*, „stârv, cadavru".

Observăm că personagiul mitologic în chestie există şi la Ruteni, care-l pomenesc în expresia: *baba kózi gónit*, „von leichter Wellenbewegung der jungen Getreidesaat" (Želechowski, I, 356).

Evident, însă, că el ar puteà fi împrumutat de la noi: întrebuinţarea lui la Românii din Transilvania şi prezenţa unui prototip renan, ca cel semnalat de Hasdeu, concordă perfect cu teoriile mai noi asupra originii moselane a Saşilor[1].

## Malanca.

Obiceiul, foarte răspândit prin Bucovina şi Nordul Moldovei, de a umblà, în ajunul Anului-Nou sau al Bobotezii, cu un băiat deghizat ca fată, etc. (cf. Pamfile, *Crăciunul*, p. 194 sq.) reflectă, fără îndoială, pe rut. *malánka* 'Unterhaltung mit Verkleidung eines Burschen als Mädchen, mit Liedern und Neujahreswünschen am Abend vor dem Neujahr" (Želechowski, I, 424).

Cuvântul e, de fapt, un deminutiv al numelui *Sf.-Melania*, care se serbează tocmai în ziua de 31 Decembre (cf. Manastyrski, *Die Ruthenen*, în colecţia: „Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort u. Bild", vol. *Bukowina*, p. 259, unde se dă şi textul cântecului „Malancei")[2].

---

[1] *Mama pădurii* ar putea fi, cred, apropiată de v. germ. *holzmuoja* 'Waldeule', 'Hexe' (R. Riegler, *Das Tier im Spiegel der Sprache*, p. 115), în sensul unei antropomorfizări a bufnei de pădure.

[2] In vol. din aceeaşi colecţie, consacrat *Galiţiei*, p. 417, cetim: „Am Vorabende des Neujahrs, das ist am *Melanietage* (*na Matanky*)..."

BDD-A14742 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:48 UTC)

## Întrătunul, Trătunul.

Găsesc în „Comoara Satelor", II (1924) p. 88, acest nume ardelean al sărbătorii zise de obiceiu „Aflarea capului Sf. Ioan Botezătorul" (25 Maiu st. v., deci „a treia aflare": ἡ γ' εὕρεσις s. φανέρωσις τῆς τιμίας κεφαλῆς τοῦ Προδρόμου). Nu e vorba de etimologie, pentrucă aceasta-i evidentă: *întră-tunul*, i. e. *tunetul*, resp. *trăsnetul*, iar dacă se mai cere vreo probă, o avem în faptul, că în aceeaşi zi „femeile se reţin de la orice lucru ca să fie scutiţi (sic!) de trăsnete" (*l. c.*; cf. *ibid.*, 1925, p. 37). Ceea ce face interesul cuvântului e accepţiunea specială (neglijată de lexice) a verbului a *intrà*, pe care el o implică şi care are analogii perfecte într'un fr. *carême-entrant* sau *moisentrant*; (cf. vechiu *mois à l'intrar*, opus lui *mois à l'issir* = *mensis intrans*, *introiens ingrediens*, i. e. *incipiens*, *initians* faţă de *mensis exiens*, *in exitu mensis*, etc. v. Gr. Rühl, *Chronologie des Mittelalters und der Neuzeit*, pp. 75—6).

## Văzăndure.

In DR. II, 661 şi 906, am relevat câteva specimene neobservate de gerundii în -(u)re(a): *îmblăndure*, *neputândure*, *neavândurea*, *nefiindurea*.

Putem adăugi acum încă un exemplu, pe care-l găsim într'un act moldovenesc din 1670, tipărit de d. N. Iorga (*Procesele călugărilor de la Sântilie şi Gheorghe, pisarul leşesc*, extras din *Analele Acad. Române*, 1925, p. 5): „*Văzăndure (sic)* eu că are dumnealui aceia danie...".

## Tătâne, Mămâne, etc.

Studiind acest curios tip flexionar, d. Ov. Densusianu (*Hist. de la langue roumaine*, I, p. 139) l-a aşezat în cadrul latin-romanic al cazului oblic la substantivele în *-a*, referitoare la persoane[1].

Formele româneşti sânt arătate ca fiind reflexul dubletelor lat. *tatani*, *mamani*, aflătoare în inscr. din sec. III p. Chr., ca şi

[1] Pentru bibliografie, v. Savij-Lopez, *Le origini neolatine*, ed. Guarnerio, p. 283, n. 1 şi Philipon, în „Romania", XXXI, p. 201 sq.

BDD-A14742 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:48 UTC)

*barbane(m)* = *barba(m)*, „unchiu“ [1], şi ca făcând parte din familia romanică a formelor oblice în *-ain (putain, nonnain* faţă de *pute, nonne;* cf. it. *puttana, mammana*), — resortul însuşi al formaţiunii putând fi căutat, fie în confuzia substantivelor masc. în *-a* cu cele în *-o, -onem* de decl III (Densusianu, *l. c.*), fie în analogia cu tipul flexionar germanic *-a, -un,* desvoltate mai întâiu la numele proprii de origine germanică [2] şi extinsă apoi la unele apelative (Guarnerio, *l. c.*[3]), fie într'o virtualitate latină, puţin accentuată la început, dar potenţată ulterior prin influenţa germană.

Oricare ar fi, însă, geneza fenomenului, fapt e, că *tătâne* şi *mămâne*, — cu diferitele lor variante, arhaice şi dialectale [4], — nu reprezintă singure, cu *frăţine* [5], familia cazului oblic, de care

[1] Pentru acest *barba*, cf. şi E. Tappolet, *Die romanischen Verwandtschaftsnamen*, p. 103 sqq. — *Oma*, „Mutter“ (p. 23), are un pendant la noi în dialectalul *oamă* „femeie bătrână, babă“. — De notat (*ibid.*, p. 21) ipocoristicul *téta*, pl. *tétan*, „Vater“, cum şi analogia rom. *bărbat* (ngr. βαρβᾶτος, „berbece nebătut“, la Dehèque şi: ἄλογον βαρβάτον, „étalon“, s. v. βαρβάτος, „robuste“; cf. şi mr. *mascur* „bărbat“, faţă de dr.), în sens propriu, ca şi'n sens figurat: „câni mai *bărbaţi*“ (voinici, în „Mioriţa“), *bărbat la gură* (Lex. Berinda) bun-de-gură, εὔστομος, εὐγλωττος.

[2] *Tatanem* ca acc. de la n. pr. *Tata*, se întimpină şi'n Cassiodorus p. 157. — Toponimice, aparţinând aceluiaşi tip, relevă Paul Marchot, în „Archivum Romanicum“ VII (1923), p. 397 sq.: „Noms de lieu en *-anius* ou *-ania*, à radical germanique, dans la cité des Tongres“.

[3] Cf. şi E. Bourciez, *Linguistique Romane* [2] p. 225.

[4] Forma rotacizată, *tătări*, se întâlneşte nu numai în Ps. Şcheiană, ed. Candrea, II, 494, ci şi'n *Poezii pop. din Maramureş*, col. Ţiplea, p. 5: „Şi soarele, socru-mare, C'acela mi-o fost *tatare*“. — Poate şi în „Tata-i *tătăran*, roată de bostan“ din Pascu (*Despre cimilituri*, I, 42) avem acelaşi reflex. — Un cunoscut fenomen de metafonie reprezintă „*tătâine* nostru“ („Arhivele Olteniei“, II, 126), iar un interesant caz de „etimologie populară“ se găseşte în „Şezătoarea“, IX, 57: „Mizilcuţa carte ştie, Lumele *tată-in* său scrie“ = numele *tătâni*-său scrie. — Tot astfel, *mumâne*: „mumâni“ se atestă în rev. *Ion Creangă*, IX, 248, ca şi în fragmentele de Cazanie braşoveană, publicate de N. Iorga, în *Cevà despre episcopul maramureşan Iosif Stoica*, (p. 157).

[5] Cf. *frăţine-mieu, -tău, -său*; într'un doc din 1625, publ. in „Arhivele Olteniei“, II, 125: „*fratinenostru*“ (*sic*). — Regionalismul *frateano* (voc.) a fost explicat (Dicţ. Ac., s. *frate*) din: *frate a' nost(ru)*. — De remarcat e forma de voc. popular: *frăţine-meu* (la G. Dem. Teodorescu, *Poezii pop.*, p. 684), „măi frate-mieu!“ (deasă, la nuvelistul I. C. Vissarion), apoi forma de nom. sing. *suroră-mea* (în locul obişnuitului „soră-mea“, „soru-mea“, „sor-mea“), cum şi întrebuinţarea formei oblice *tătâne-tău* ca nominativ sing.: „*tătâne-tău* mi-a spus“, ca şi: „*matale* şi *dumitale* mi-ai spus“ (în loc de: *mata* s. *dumneata*).



BDD-A14742 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:48 UTC)

ne ocupăm, în limba noastră: *bărbăţâne (-mieu)* şi *cumnăţâne (-mieu)* pe lângă: „bărbată-mieu“ (bărbatului mieu) şi „comnată-mieu“ (cumnatului mieu[1]), se aud mai tot atât de des prin Nordul Moldovei.

Mai mult decât atâta. Ni se pare că formaţiuni din limbile veçine, ca pol. *babúnia* „Grossmütterchen“, *mamunia*, etc., cu formantul *-unia*, pe care Brückner (*Zeitschrift f. vergl. Sprachforschung*, 1918, p. 221) îl consideră drept „caracteristic“ pentru limba polonă (faţă cu celelalte limbi slave), ar puteà fi de provenienţă moldovenească, cum e, fără îndoială, rut. *tatúnъ*, *tatúnъko* „Väterchen“ (Želechowki, II, 951), al cărui sinonim *tatusь* şi *tatúlъko*, ambele deminutive din *tato* 'tată' (*ibid.*) trebuesc alăturate atât la rom. *tatul*, cât şi la acel *Tat(ul)*, de care s'a vorbit mult în ultimul timp[2]. O interesantă fuziune între rom. *tată* (poate, subt forma alterării ţigăneşti: *tetea*[3]) şi sl. *dědju* (cf. *Dediul*[4]) pare să reprezinte n. de fam. vr. *Tetea*, *Tetiul* (Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, II[1], p. 15).

## Adâncă bătrâneţe.

Latinul *altus*, din care al nostru *înalt*, aveà şi înţelesul de „înnalt“ şi acela de „adânc“; dar echivalentul latin al expresiei rom. *adânci bătrâneţe* e *summa aetas*, adecă: „vârsta supremă“ (cf. vgr. ἐσχατογέρων), în sensul de „cea mai *înnaltă*“ (cf. germ. *hohes Alter*). E perspectiva ascendentă, a vârstei, care, crescând, urcă scara anilor, pentru a ajunge — ca la o *summa linea* dintr'o adiţiune — la *dies supremus* (cf. *obire diem supremum* = *cedere e vita*, *mori*).

La noi, din contră: vârsta înnaintată — trecută de limita când erà *în floare*, ἐν ἀκμῇ şi după care începe declinul, panta descendentă — apare ca o scădere a energiei vitale, ca o coborîre în *adânc*: „până la *adânci bătrâneţe*“.

[1] Cf. lui *tată-mieu* = tatălui mieu (lui *tata al mieu*); *tatăl nostru* = tată al nostru! — Altfel: *bărbatu-mieu*, *cumnatu-mieu*.

[2] V. şi ale mele *Pagini istorico-filologice*, III, p. 17 sqq. (extras din „Anuarul Inst. de Ist. Naţ.“ din Cluj, III), cum şi *Rev. Istorică*, XII (1926), p. 8 sq. (unde citez şi pe Ταταῦλος din Priscus).

[3] *Tetila* şi *Tetoiul*, n. de com. în jud. Gorj şi Vâlcea, au însă, foarte probabil, altă bază. — Din *Tetoiul*, care seamănă a nume mocănesc, avem derivatul *Tetoianu* (prin n. de loc.).

[4] Cf. varianta băn. *Geyiu* (Iosif Popovici, *Balade populare din Bănat*, p. 43), ca *Bagiu* (*ibid*, 86) = *Badiu* (*Badea*).

BDD-A14742 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:48 UTC)

Aceeaşi concepţie se oglindeşte în ngr. βαθὺ γῆρας 'extrême vieillesse' (Korais, Ἄτακτα, IV, 42) şi'n rut. *glibokii vik* 'hohes Alter' (Želechowski, I, 144), — adectivele respective însemnând propriu-zis, deopotrivă: „adânc".

## Burtă-verde.

Cunoscutul epitet despreţuitor pentru un burghez materialist, apărând şi ca epitet satiric colectiv la adresa poporului nostru în genere, subt forma de *Ianache burtă-verde*, a fost explicat de Şăineanu (*Dicţ. univers.*[4], s. v.), în legătură cu *Român verde*, ca „burtă robustă, adecă om robit pântecelui".

Explicaţia e posibilă; în orice caz, nu cunoaştem alta, nici mai bună, nici mai rea. Dar Şăineanu putea adăugi, în sprijinul ei, pe fr. vechiu *culvert*, poreclă glumeaţă pentru „paysan ou rustre" (analog actualului vulgar *cul terreux*) pe care chiar dânsul (Sainéan, *Les sources indigènes de d'étymologie française*, II, 348), îl înţelege, nu ca o etimologie populară dintr'un reflex fr. al ml. *collibertus* (cf. vsl. *klevrětь*), ci ca un exemplu de „appellatif facétieux".

## „Frumos-scris".

### — Consideraţii semantice. —

Intre expresiile româneşti pentru un chip omenesc de o excepţională frumuseţe, se întrebuinţează, — pe lângă atâtea altele: *frumoasă de pică*[1], *frumos picat* (*rupt, coborît*) *din soare*[2], *frumoasă — coz, frumoasă de muc, frumos de foc* s. *mama focului* (cf. şi *urît-foc, urît de mama focului*), toate, consemnate în art. respectiv din culegerea Zanne (II, p. 567), ba chiar: *frumoasă în curmeziş* (Şezătoarea, 1925, p. 63), — şi expresia: *a fi frumos-scris* (Zanne, *l. c.*).

Rostul expresiei se precizează până la evidenţă prin paralèle ca: „parcă e *zugrăvit*" (Zanne, V, 661), sau prin echivalente ca: „frumos ca *o cadră*" (cf. şi germ. *bildschön*); „*cadră*, s'o pui

[1] Metafora e luată, evident, de la fructe: merele coapte, etc.

[2] Aici, probabil: „de o frumuseţe supra-pământească", deci: „căzut pe pământ din stele" (cf. *coborît cu hârzobul din cer*), dacă nu = damă de pică (în jocul de cărţi), ca: *frumoasă-coz*. — Plastica expresie din basme: „la soare te puteai uită, dar la dânsa ba", am aflat-o întocmai în greceşte, la Apollonius Rhodios (*Argonautica*).



BDD-A14742 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:48 UTC)

în perete" (*ibid.*, III, 292)[1]. Iar un pasagiu din cronograful lui Danovici întăreşte această constatare, când spune: „Elena erà mai frumoasă decât toate muierile den lume, că, unde o vedeai, *părea-ţi că iaste zugrăvită*, cum spun la istorii" (v. Cartojan, *Legenda Troadei*, p. 27).

Avem, deci, semantismul pe care-l semnalà dl. Ov. Densusianu, în subtila-i analiză din *Grai şi Suflet* (II[1], p. 12 sq.).

Expresiuni analoge, ca: „a aveà faţa *scrisă* în i c o a n e", despre un om slab şi prizărit de tot, de „părcă-i d e p e i c o a n e" (Zanne, VII, 19), — se ştie că pictura bizantină dă sfinţilor o înfăţişare ascetică, — sau „a rămânea (ca) *scris* p e p e r e t e", adecă: „încremenit de frică sau de mirare" (*ibid.*, III, 292), cu alte cuvinte: „a rămânea *tablou*", — cum se zice — arată, vădit, acelaşi proces semantic: *scris* = *zugrăvit* (cf. de altfel şi mr. *scriat*, „beau, peint", în Glosariul „Antologiei aromâne" a dlui Tache Papahagi, p. 484[2]).

Intrebarea e însă: avem a face aici cu o evoluţie de sens particulară limbii noastre? — Credem că nu.

Acelaşi semantism se constată, în adevăr, şi'n ngr. ἀγγελογραμμένος, „schön wie ein gemalter Engel" (G. N. Hatzidakis, Ἄγγελος *und Verwandtes*, în „Sitzungsberichte", ale Acad. din Viena, 1913, p. 6)[3]. Şi, dacă vechii noştri cărturari, ca M. Costin, de ex., pot spune că „chipul lui Barnovschi este *scris*", adecă zugrăvit, ca al unui ctitor, la biserica cea mare din Liov (v. N. Iorga, *Din faptele strămbunilor*[2], p. 207), să nu uităm că, în greceşte, sinonimica aceasta e curentă: despre icoana Mântuitorului „cea *nefăcută* de mâni" se spune la Theophanes (*Chronogr.*, ed. Bonn, I, 467): „ἣν χεῖρες οὐκ ἔγραψαν" şi, mai mult decât

---

[1] Cf. şi: „*Icoană* 'ntr'un altar s'o pui la închinat" (Coşbuc).

[2] Dr. a *scrià* înseamnă „a sgârià", în următoarele versuri de la Românii din Serbia (Giuglea-Vâlsan, p. 273):

Că-s potunii (poturii) de bumbac,
Nici veninu n'o întrat
. . . . . .
Mică sabie trăgeà
Şi, când odată-l loveà,
Nici solţii [solzii] nu să *scrià*.

[3] Din aceeaşi sferă face parte şi sinon. ngr. εἴδωλο γλυμμένο = ὡραία γυνή (Kukules, Διὰ ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ βίου, Atena 1922, p. 34).

BDD-A14742 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:48 UTC)

atâta, însuşi termenul propriu uzual pentru „pictură“ e, cum se ştie, în greceşte un compus al lui γραφία: ξωγραφία.

Ţinând seamă de vrâsta cuvântului, care nu e numai grec-modern sau măcar bizantin, ci vechiu-grecesc [1], cum şi de influenţa exercitată de Greci la noi în domeniul iconografiei, sântem — socot — în drept a considerà semantismul acesta ca un reflex grecesc sau, la rigoare — fiindcă semantica în chestie e populară — un fenomen paralel cu cel din greceşte: acelaşi procedeu, care a făcut pe Grec să aplice picturii terminul obişnuit pentru „scriere“ (cf. de altfel şi lat. *describere*, *delineare*, sinon. cu *pingere, depingere*) [2], va fi dictat omului din popor de la noi să zică picturii „scriere“ [3].

Economie de termeni sau confuzie între noţiuni?

Dar, oare, la baza celor mai multe sisteme de scriere, dacă nu a tuturora, nu e pictura?

Istoria culturii dă dreptate poporului.

## A vorbì în ponturi.

In expresia *a da în ponturi* s. *a vorbì în ponturi*, „a face aluzie, a vorbì în pilde, în alegorii“ (Şăineanu, Dicţ. Univ. [4], *s. v.*), corespund exact ngr. πουντολογῶ s. ποντολογῶ, „mordre, blesser, piquer, se moquer par des mots couverts“ (Korais, Ἄτακτα, V, 310), — par des *pointes* [4].

---

[1] Sensul de *ζωγραφίζω* al ngr. *ιστορῶ* s'a putut raporta la epoca bizantină, când „creştinii vedeau pretutindeni pe zidurile bisericilor istoria lui Moisi, Iosif şi alte feţe ale Vechiului şi Noului-Testament în icoane“ şi, deci, *ιστορία* şi *εἰκών* au putut devenì sinonime (Kukules *l. c.*, p. 31), cu tot *picta παρ' ἱστορίαν* = *ficta, irrealia*, „plăsmuiri“, din Marţial (*Ep. gr.*, I, 21, 8, ed. Lindsay). — Aceasta nu împiedecă, totuşi, că ngr. *στόρια, δστόρια* 'Bild' să fie = it. *storia*, deci un împrumut modern (G. Meyer, *Neugr. Studien*, IV, 86). — Pentru „ouă *scrise*“ (încondeiate, împestrite), cf. şi rut. *pisanka* „Osterei“, pe lângă *galínka*, „färbiges Osterei“ (Popowicz) şi *mazanka*, „einfarbiges Osterei“ (Želechowski), propriu: „măzgălit“.

[2] Din lat. **pictare (pictum)*, avem, după o recentă presupunere a lui Giuglea (comunicată la Muzeul Limbei Române), rom. *a pătà*.

[3] Observăm că tălmăcirile româneşti din Manualul de Pictură bizantin traduc adesea pe *ιστορία, ιστορίζειν* prin „istorie“, „istorisì“ (cf. însă şi: „scrisorilor celor închipuite, adecă a zografilor“, la V. Grecu, *Grieci. Malerei u. Hermenien in den rum. Ländern*, în „Bullet. de la Sect. hist. de l'Acad. Roumaine“ 1924, p. 47), în deosebire de cărţile bisericeşti, care traduc corect prin „zugrăveală“, „zugrăvì“ (cf. D. Russo, *Studii şi critice*, p. 77).

[4] De „*poanta* desenului“ (unei caricaturi) vorbeşte şi L. Blaga (*Daria*, p. 65).

BDD-A14742 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:48 UTC)

Originea ngr. πόντος însuşi e însă, fireşte, în acelaşi it. *punto* (lat. *punctum*, lit.: „împuns"), la care a fost raportat cu dreptate şi ung. *pont*, menţionat atât de Şăineanu, cât şi de Tiktin (s. v. *punct*), pentru rom. *pont* („clauză de contract"; „reion": sergentul din *pont*, etc.).

### A se aveà.

*A se aveà cu cinevà* se întrebuinţează adesea, eufemistic, pentru „a trăi, a aveà relaţiuni amoroase cu cinevà":

Căci mi-a fost iubită mie
Din mica copilărie,
Care *m'am avut cu ea*,
Şi mi-a secat inima, —

oftează, cu un evident timbru mahalagiesc-ţigănesc, cântecul „Fire-ai a dracului Mărie" din colecţia Fira-Kiriac (p. 29[1]).

Expresia e o elipsă din: *a se aveà bine* (cu o femeie), „être du dernier bien" (avec une femme).

O relevăm, pentrucă a fost trecută cu vederea în art. respectiv din Dicţ. Acad.

### A o da rasol.

Se întrebuinţează pentru a indicà „expediarea" unei trebi „la repezeală", fără multă atenţie. 'Eine Arbeit nachlässig, schleuderhaft ausführen', traduce Tiktin şi verbul *a rasolì* 'abkochen'. Baza ar fi, deci, *rasol* 'im Wasser gekochtes; Suppenfleisch', pentru care Tiktin, *s. v*, compară sl. *raszol* 'Salzbrühe'.

Dar *rasol* mai înseamnă, în graiul bărbierilor ardeleni, un anume preparat chimic, cu ajutorul căruia barba se poate „da jos", fără briciu, în câteva minute — şi e foarte posibil ca ex-

[1] In aceeaşi colecţie, întâlnim câtevà derivate interesante: *părugenè* din *par* (p. 35, cf. *părueştean*); *pisocei* = pisoiaşi, motocei, motănaşi, (p. 39) — Tot acolo, p. 33, găsim explicaţia de fapt a expresiei „a luà la răsteu" sau „rânciog", următoarele versuri:

In faţa barbatului
Face semn iubitului.
Dar bărbatul priceput
la *resteul de la plug*
Şi-i croieşte şapte 'n lung,
Şi-i dă 'n cornul capului,
Sparse cuibul dracului.

BDD-A14742 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:48 UTC)

presia noastră să fie un reflex al acestui procedeu expeditiv de „a da rasol“ barba clientului grăbit.

Numele însuşi are la bază — după cum mi s'a explicat — pe *ras* (de la *rade*), fiind format prin asemănare cu alte numiri de preparate uzuale în *-ol*: *odol, lysol, menthol*, etc.

Expresia ia loc, deci, în rândul metaforelor pornite din oficina lui Figaro: *a trage un perdaf, a da o săpunează, a rade fără briciu*, etc.

### A fi slab de înger.

Expresia, care se aplică unui idivid fără energie morală, fără curaj, incapabil de a rezistà ispitelor sau ameninţărilor, se întimpină întocmai, în ruteneşte: *vin mnjakogo angilja*, 'er ist weichen Herzens' (Želechowski, I, s. v. *angilъ* 'Engel').

### A arde la ficaţi.

Bine cunoscuta expresie populară, bogată în variante: *a frige, roade, secà, tăià la ficaţi* (v. Zanne, II, 157, şi Dicţ. Acad., s.v. *ficat*), o au, aproape la fel, Grecii de azi: ngr. ἐμαύρισε τὸ σηκῶτι μου 'je me suis fait du mauvais sang', χαλνᾷ τὰ συκῶτια του διὰ τὸ τίποτα 'il se fait du mauvais sang pour des riens' (Contopoulos, *s. v.* συκῶτι).

Dar ea există dejà la Romani: „quid referam, quanta *siccum iecur ardeat ira*“ (Juvenal, *Sat.*, I. 45)[1].

Cf. de altfel şi fr. *échauffer la bile à quelqu'un*, cu un înţeles înrudit.

### A fierbe piatră scumpă.

In frumosu-i volum „Drumuri Moldovene“ (Cernăuţi, 1925), d. Leca Morariu scrie (p. 56):

„Şi cine-i harnic să prindă atâtea, atâtea alte fărâme din *cheatra cea scumpă* care *se hierbe* la stână! (*Hierbem chiatră scumpă* înseamnă pe aici: stăm de vorbă, stăm de poveşti)“.

Asta nu înseamnă însă că se poate scrie: „piatră-scumpă (taifas)“ (p. 147), ci altceva, şi anume iată ce:

[1] Ficatul ca sediu al pasiunilor apare şi 'n it. *fegato*, sp. *hígado* 'curagiu', fr.-arg. *foie blanc* 'feiger Mensch'; cf. de asemene: it. *è un fegato*, despre un om apucat, şi germ. *jemandem ist eine Laus über die Leber gelaufen*, despre care v. Riegler, *Das Tier im Spiegel der Sprache*, p. 275.

BDD-A14742 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:48 UTC)

Există, la poporul nostru, credința că piatra scumpă nu e decât bale de șerpi și că găurile de șerpi sânt pline de asemene pietre[1].

Dar această credință nu există numai la poporul nostru: „Les serpens entrelacés en grand nombre font une pierre qui est un diamant. Si on les surprend, on attend qu'ils s'en aillent pour le ramasser", spune *Bulletin de la Soc. de statistique des Deux-Sèvres* din 1877 (citat de Rolland, *Faune populaire de la France*, III, p. 42, care reproduce, din Alecsandri, *Ballades de la Roumanie*, p. XLI, și informația despre credința analogă la Români).

Varianta franceză, care vorbește de un număr mare de șerpi încolăciți, colaborând toți la facerea diamantului, explică limpede și sensul metaforic de 'conversație' al expresiei „a fierbe piatră scumpă".

Am relevat lucrul, și pentrucă Dicț. Acad., s. *fierbe*, nu consemnează această accepțiune, precum n'o consemnează nici pe aceea de 'a cântă (din fluier)': *a fierbe un cântec* (v. Tit Bud., *Poezii pop. din Maramureș*).

Mr. *lĭu-herbu*, „a avea necaz pe cineva" (Dalametra, s. v. *hearbiri*), se explică, de sigur, la fel cu sinon. dr. *a i-o coace* (sc. *turta*) *cuiva*, „a medită, a cloci răzbunare asupră-i".

## A și-o scrie'n frunte, etc.

Când amenințăm pe cineva, că n'o să uităm și n'o să-i iertăm un rău ce ne-a făcut, zicem adesea: „Să ți-o scrii în frunte!"

Sensul e evident: să n'o uiți, — că nici eu n'o uit! Dar semnificația acestei formule cominatorii pare a fi mai adâncă și mai veche.

In *Exod* 13, 14—6. scrie: „Și așa va fi, când te va întrebă mâne fiul tău: ce e asta? [sacrificiul ritual, adus lui Iehova], atunci să-i răspunzi: 'Cu puterea brațului său ne-a scos Iahvè din Egipt... De-aceea-i jertfesc lui Iahvè tot ce deschide pântecele mamei [născându-se], însă pe fiul mieu întâiul născut îl

[1] Cf. *Comoara Satelor*, III, 1925 (ca să citâm cel mai recent izvor): „Românii din Bucovina cred că stăpânul bălaurilor e Sf. Petru, la porunca căruia bălaurii *fierb piatra*" (p. 102), „[Balaurii] spumegă la gură, și din spuma aceasta se face mărgeă, *piatră scumpă*" (p. 103).

BDD-A14742 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:48 UTC)

scutesc [de această jertfă]. Şi să fie ca semn (*ôth*) pe mâna ta şi ca *„tôtâfôth" pe fruntea ta,* că cu puterea mânii sale Iahvè ne-a condus din Egipt".

*Tôtâfôth* e explicat, în adevăr (*ibid.* 13, 9) ca *sikkarom* „Zeichen der Erinnerung, der Mahnung" (v. Kohlbach, în *Zeitschrift d. Vereins f. Volkskunde* din Berlin, XXXV [1925], p. 20).

Dar chestiunea nu se opreşte aici.

La Turci există un amulet, al cărui nume, *lâm,* nu e decât numele literei arabe, care *se scrie,* cu un amestec de ambră (soiu de răşină aromatică), mosc, rută, indigo şi lazur, *pe fruntea* sau după urechile copiilor şi mireselor (v. Zenker, *s. v.*, 789[c]—790[a]).

Obiceiul concordă, de sigur, cu practica aşa-ziselor „amulete frontale" evreieşti[1] sau tatuarea frunţii primului născut, de care pomeneam mai sus. Dar el întră, pe de altă parte, în cadrul mai larg al legăturii dintre *frunte* şi *destinul scris: „*Ce ţi-e *scris, în frunte* ţi-e pus", zice un cunoscut proverb popular românesc, în care trebue să recunoaştem, de bună-seamă, un reflex al superstiţiei orientale[2].

De fapt, abstracţie făcând de ngr. γραπτόν sau γραμμένον, care corespunde perfect lui *scris(ă)* românesc, însăşi legătura, de care vorbeam, dintre acest *scris* fatal şi *frunte* apare explicit în expresia uzuală turcească: *âlen yazouçe* „ce qui est écrit sur le front; la destinée" (Barbier de Meynard, I, 113)[3].

„Ceci m'était écrit sur le front; c'est l'ordre d'Allah!", fură după Joannin (Turquie, p. 251), cuvintele de resemnare, cu care

[1] Cum e „cornul", care poartă adesea pe el sigla ebraică a lui Iahvè, întocmai precum cureaua ce înfăşoară mâna Evreilor habotnici în rugăciune trebue astfel potrivită, încât să deie, în caractere ebraice, cuvântul *Šaddai,* unul din cele mai vechi nume ale Dumnezeului lui Israel, întrebuinţat până azi pe amulete (v. Kohlbach, *o. c.*, p. 19). — Alte date despre asemene insemne şi amulete, v. în *Zeitschr. d. Morgenländ. Gesellschaft* pe 1926.

[2] Cf. acum şi Ov. Densusianu, în *Grai şi Suflet,* II (1926), p. 311. — Descântece de „scrisă" sau „orândă", v. în colecţia Tocilescu, (I[1]), 688, 690, etc.

[3] O identică expresiune curdă relevă d. Ov. Densusianu, *l. c.*, n. 2. Cf. şi Fr. Kauffmann, *Über den Schicksalsglauben der Germanen,* în „Zeitschr. f. deutşche Philologie", L (1926), p. 400. — Expresia *fata scribunda* e interesantă şi pentru sinteza ce oferă între destinul „scris" (*scribunda*) şi cel „vorbit" (*fata* din *fatum* 'Orakelspruch').

BDD-A14742 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:48 UTC)

Sultanul Ibrahim se predete rebelilor, lăsându-se să fie dus în închisoare: tot fatalismul musulman e în ele.

Ca un antipod al lui *a-şi scrie 'n frunte,* de unde plecasem, însemnăn, sfârşind, zicala ngr. ἐσκότωσαν ἕνα Βλάχον, 'ς τὰ παπούτσια μου τὸ γράφω, „am ucis un Valah, mi-o scriu pe papuci" (Cf. Zanne, *Prov. Rom.*, VI, p. 278).

**A se culcà şi sculà cu cineva.**

Se zice despre doi tovarăşi nedespărţiţi, — mai ales în sens rău: „D-ta, care te culci şi te scoli cu Jidanii!".

Expresia pare un ecou al medievalului fr. *homme couchant et levant,* „dans les coutumes du moyen-âge, synonym de *manant* ou homme demeurant sur un domaine" (v. Chérnel, *Dictionnaire historique des institutions, moeurs et coutumes de la France,* I, 551, unde se citează, din Ducange, o veche anchetă, în care un egumen reclamă pe unul „tamquam *hominem suum cubantem et levantem*").

Ideea e, de altfel, comună cu aceea dintr'un *contubernalis, coniux* συσσίτιος, *compagnon,* etc., şi o formaţiune analogă avem în expresia lat. *dare et accipere cum aliquo* = gr. δῶς καὶ λάβῃς μετ' αὐτῶν (v, *Indogerm. Forschungen,* XVIII [1925], p. 115).

**A trage pe panglică.**

Notăm, din *Scrisorile* lui Ion Ghica (*Opere complete,* ed. „Minerva", vol. IV, p. 422), această interesantă expresie, sinonimă cu *a trage pe sfoară* (rău explicat de Ghibănescu, în „Arhiva" din Iaşi, X, p. 178 sqq.), din vocabularul „panglicarilor", al scamatorilor şarlatani: „Scrie-mi asemenea dacă în testamentul lui Mihai Sturza a fost vreo pomeneală despre Academie, sau *ne-a tras pe panglică,* ca un vulpoiu ce-a fost".

Pentru alte expresii sinonime, v. în special: *Dacoromania,* I, 263 şi *Mitteilungen des rum. Instituts an d. Univ. Wien,* I, 139.

**Până'n pânzele albe.**

Despre unul care-şi persecută victima până la moartea ei, se zice că „o urmăreşte *până'n pânzele albe*".

Zanne (*Proverbele Românilor*) nu înregistrează expresia, la capitolul respectiv (vol. III, p. 269, no. 7477 sqq., unde e vorba

BDD-A14742 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:48 UTC)

de *pânză*); dar Tiktin o consemnează sub v. *alb* (I, 5, h), traducând-o: „bis an den Tod".

Că, în adevăr, acesta e înţelesul *grosso modo*, o dovedeşte şi expresia (citată şi de Zanne): „alb la faţă, de parcă i-a luat pânza de pe obraz", în care *pânza* e, evident, giulgiul ce acopere mortul.

De ce se adauge, însă, epitetul: *albe*?

Explicarea ne-o dau, cred, vechile inscripţii creştine, în care expresia *in albis decessit* apare adesea, cu un profund sens mistic, al cărui tâlc îl înţelegem numai dacă ştim că „für die Christen als grosses Glück galt, wegen der bewahrten Taufunschuld im weissen Taufkleid sterben zu können" (v. Dr. St. W. J. Teenwen, *Sprachlicher Bedeutungswandel bei Tertullian*, Paderborn 1926, p. 2).

## Iarăşi „Mărul-Roş".

A fost de atâtea ori vorba aici (ultima dată, DR., III, 877-8) de această expresie[1], echivalenţele şi originea ei, încât nu se va mirà nimeni că mai revenim odată, pentru a întregì şi preciză lucrurile.

Am relevat, după Barbier de Meynard, că turc. *kyzyl elma* e un „surnom de la ville de Rome". Confirmarea expresiei o găsim şi'n J. M. Jouannin et J. van Gaver, *Turquie*, Paris 1840, p. 6, nota, unde „Rome la Grande" ai cărei moştenitori se consideră uzurpatorii Byzanţului, se chiamă în limba lor: „*Roumiet-ul-kubra*, qu'ils nomment aussi *kyzil-elma*, la pomme d'or"; iar explicarea denumirii ne-o dă Zenker, s. v. *kyzyl* (p. 700 c): „*Kyzyl Elma*, n. pr. (Gold-Apfel oder rother Apfel) Rom (*von der Kugel auf der St.-Peterskirche*)"[2].

Pentru echivalentul it. *in Oga Magoga* şi fr. *jusqu'au Sec Arbre* (cf. Μονόδενδρον), v. admirabila monografie: *La Leggenda di Gog e Magog*, în Arturo Graf, *Roma nella memoria e sulle immaginazioni del medio evo*, Torino 1923, p. 797.

[1] Un nou exemplu, în forma de blestem vâlceană din colecţia păr. Bălăşel (ed. „Ramuri", I, 104):

„Să te duci, duci, duci,
„Mările negre să le treci,
„Să te duci la *Măru'-Roşu'*
„Să te văz când voiu vedeà pe moşu!"

[2] Cf. şi mr. *mer aroşu*, în vârful „flamburei" de „lână alică" (roşie), arborate pe casa mirilor (Capidan, *Românii nomazi*, p. 120).

BDD-A14742 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:48 UTC)

## „Ortus, Mortus“.

De mult auzisem, din gura unui bătrân consătean, aceste cuvinte[1], spuse cu o nuanţă de ironie despre o afacere sfârşită pe neaşteptate, cam în genul lui „hocus pocus“ (hoc est opus. hoc est corpus).

Bănuiam că e o formulă magică latină.

Acum ştiu care anume:

Un manuscript din sec. al XVI-lea (Codex Palat. Germ. 267) cuprinde următoarea reţetă pentru friguri: „Sprich † *Ortus* † *Mortuus* † Cristus † Surrexit †. Diese Wordte screib uff Salbenbletter ... Et sonabitur p[robatum]“ (*Alemannia*, 27, 113, la Dr. H. Marzell, *Unsere Heilpflanzen*, Freiburg im Br. 1922, p. 147.

## Cevà despre sufixe.

Relativ la suf. — *-(n)giu.*

O nuanţă, peste care s'a trecut uşor în studiul sufixului *-giu* (v. Pascu, *Sufixele*, p. 410, sqq.), este varianta *-ngiu.*

Ea există, totuşi, nu numai în cazuri în care *-n-* aparţine evident radicalului: *hangiu*, *dughengiu*, ci şi'n cazuri care nu sânt pasibile de această explicaţie, ca: *boccengiu (buccengiu)*, *cafengiu* (mai ales femin. *cafengiţă* şi mai cu seamă în înţelesul de „amatoare de cafeà“[2]), *boiangiu* (*boiengiu*), etc.

Care poate fi originea acestui *-n-?*

Într'un *chiulangiu* sau *moftangiu*, avem a face. după toată probabilitatea, cu derivate secundare, de la augmentativele *chiulan* (cf. însă şi turc. *külah*-ği 'şiret') şi **moftan.* Într'un *tufingiu* (-paşa), evident: „tufecci-başa“ (Stihuri pentru pieirea lui Gr. Ghica-Vodă, în rev. „Miron Costin“ pe 1916, p. 5) avem cazul special al substituţiei sufixului originar *-cì (-ciu)* prin *-gì (giu)* şi, de altfel, însăşi forma literară a turc. *tufek* e *tufenk*, aşà încât *-n-* poate fi privit aici ca etimologic (cf. şi *hâlvângì* 'halvagiu', menţionat de Pascu, *l. c.*).

Dar în celelalte exemple?

Nu vedem decât o explicaţie: analogia cu cazurile, în care prezenţa lui *-n-* se justifică pe altă cale.

**V. Bogrea.**

---

[1] In formula completă: „Ortus, mortus, ceapalâc Bucecea“.

[2] Dacă n'ar puteà fi explicat din *cafene(a) -giu*; cf. însă *cafeniu*, în care avem influenţa lui *galben* (Pascu).

BDD-A14742 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:48 UTC)